

An Ideal King from the Perspective of Eqd al-ola Lelmoqefe al-A'la (Based on the Characteristics of the Ideal King According to Wolfgang Knauth)*

Jamshid Roosta¹

Abstract

1. Introduction

Studying the prose texts and poems of Iranian poets and writers in different historical periods reveals that the basic element of many of these texts and poems is human. A human being is the supreme creation of the creator of the universe and a comprehensive totality of all the characteristics that each of the other creatures of the universe have in themselves separately. A closer look at these texts and documents also clarifies a more significant point, namely that in these works, the position of the king as a human being who is the mediator between God and other human beings is very high, and just like a human being, he is a collection of all; the king is the totality of all the individual characteristics of human beings. On this basis, an ideal king should have all the good qualities of human beings such as justice (judgment), generosity (forgiveness), religiosity, chivalry and courage, and avoid unpleasant qualities such as lies, cruelty, boundless anger, envy, avarice and fear, so that he can be a creator of a good governance and a coherent kingdom.

Afzaluddin Abu Hamid Kermani, the author of the book "Eqd al-ola Lelmoqefe Al-a'la", who was aware of many literary texts and poems before him, has expressed the characteristics of kings, and by presenting different anecdotes from them, he has tried to teach Malik Dinar the correct politics and statecraft.

*** Article history:**

Received: 18 August 2024

Received in revised form 15 September 2024

Journal of Prose Studies in Persian Literature
Year 27, No. 55, spring and summer 2024

Accepted: 22 September 2024

Published online: 5 October 2024

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. Associate Professor, Department of History, Faculty of Literature and Social Sciences, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran. Email: jamshidroosta@uk.ac.ir

Wolfgang Knauth, a German historian, has spent nearly half of his life researching the religion and statehood in ancient Iran, and in a book entitled "Das altiranische Fürstenideal von Xenophon bis Ferdousi" he has stated the virtues and characteristics of ancient Iranian rulers. The mentioned book was published for the first time in 1975 AD and was immediately translated into Persian by Saifuddin Najmabadi under the title "The Shahriari Ideal of Ancient Iran from Xenophon to Ferdowsi".

2. Methodology

This research is based on collecting information from libraries and archival centers and is carried out through a descriptive-analytical method. First, the data were collected and then, according to the research topic, the data were processed. In order to fulfill this purpose, the required data and information have been extracted from previous sources and researches and qualitatively analyzed until scientific results were obtained.

3. Discussion

Eqd al-ola Lelmoqefe al-A'la is the first work of historiography and chronicle of Kerman written at the time of the collapse of the Seljuk rule of Kerman. Afzal al-din Abu Hamid Kermani, the author of this valuable work, has tried to take a step beyond mere historiography, and to explain the virtues of an ideal king for the ruler of Kerman, namely Malik Dinar, with an approach based on advice and a prose full of wisdom, ethics and refinement. Although researches have been carried out on the stylistic features of this book's prose, the present article, using the method of historical studies and based on the characteristics of the Ideal King presented by Wolfgang Knauth, has dealt with another aspect of the work, i.e. its epistolary aspect. In this regard, the main question of the present article is that, from the perspective of the prose of Eqd al-ola Lelmoqefe al-A'la, how a king can be transformed into an ideal king, and why the author of the book wrote a work with this theme. The findings of the research indicate that, due to his knowledge of many literary, historical and prophetic texts and his mastery of Iranian traditions and Islamic values, Afzal al-din Abu Hamid Kermani, depicted the characteristics and virtues of an ideal king in Eqd al-ola Lelmoqefe al-A'la, and aimed to restore the lost stability, security and prosperity to Kerman, through the guidance of Malik Dinar, the ruler of Kerman at the time.

4. Conclusion

Based on the ideas and narratives of Wolfgang Knauth, the author of the book "Arman Shahriari of Ancient Iran", the present study analyzed the

prose of "Eqd al-ola Lelmoqefe Al-a'la" and answered the questions of how a king can be transformed into an ideal king from the viewpoint of Afzaluddin Abu Hamid Kermanis, and why the author of the book tried to create a work with this theme.

The obtained results include the following:

1- Based on the narrations of Wolfgang Knauth, and considering that he has analyzed many sources of political history and especially Iranian decrees, Iranian princes had to have intellectual, physical and moral characteristics in order to be able to rule over the people of their territory. These indicators were very important, especially in the field of ethics. With a reflection on the prose of "Eqd al-ola Lelmoqefe Al-a'la", it was proved that Afzaluddin Abu Hamid Kermani, according to the knowledge he had of Iranian inscriptions, has tried to explain the same qualities and virtues of the ideal king for Malik Dinar in particular, and for all those individuals who have the possibility of gaining political power.

2- A detailed and line-by-line examination of the prose of "Eqd al-ola Lelmoqefe Al-a'la" also reveals that Afzaluddin Kermani, in addition to using Iranian decrees and the indicators mentioned by these sources has also referred to Islamic traditions and hadiths and used them as proofs for his statements. In many pages of the book, in addition to presenting the words and stories of Anoushirvan, Ardeshirbabkan and Bozarjamehr, he has also presented the words and hadiths of the Prophet Mohammad (pbuh), Moses (pbuh), Imam Ali (pbuh), and others.

3- Virtues such as justice, generosity, chivalry, meekness, forgiveness, courage, religiosity, and attention to the development of the country are among the characteristics that Afzal-al-Din Abu Hamid Kermani has discussed in "Eqd al-ola Lelmoqefe al-A'la". Many of these virtues converge and correspond with the traits and characteristics of Wolfgang Knauth's ideal princes.

4- By reflecting on all the sections of "Eqd al-ola Lelmoqefe Al-a'la", it can be seen that, knowing the situation of Kerman in the late Seljuk period and the invasion of Ghazan, Afzaluddin Abu Hamid Kermani is trying to save the country by writing the book and presenting it To Malik Dinar, firstly, to familiarize him with the political ideas and governance principles of the past, and secondly, to hope that with the presence of this king, Kerman can be saved from more destruction and destruction.

Keywords: Eqd al-ola Lelmoqefe al-A'la, Ideal king, Afzal al-din Kermani, Andznameh, Wolfgang Knauth.

How to cite: Roosts, Jamshid. (2024). An Ideal king from the perspective of the prose of Eqd al-ola Lelmoqefe al-a'la (Based on the

characteristics of Ideal king's from Wolfgang Knauth). *Journal of Prose Studies in Persian Literature*, 27(55), 105-136.
<http://doi.org/10.22103/jll.2024.23904.3153>

References

- Afzal al-Din Kirmani, Ahmad ibn Hamid. (1977). *Kitab-i Eqd al-ola Lelmoqefe al-a'la, Ali Muhammad Ameri Naeini, Muhammad Ibrahim Bastani-Parizi*. Tehran: Ruzbahan. (In Persian)
- Ayati, Abd al-Hamid. (2013). *Tahrir-i Tarikh-i Vassaf*, Tehran: Research Institute of Human Sciences. (in Persian)
- Basiri, Mohammad Sadiq. (2004). *The collection of works of Afzal al-Din Kirmani*, Kerman: Publications of Shahid Bahonar University of Kerman and Association of Cultural Artifacts and Honors of Kerman Province. (in Persian)
- Bastani Parizi, Mohammad Ibrahim. (1978). *Vadi-i Haftvad, a discussion on the social history and historical monuments of Kerman*, Vol. 1, Tehran: National Art Association. (in Persian)
- Bondari Esfahani, E. (2022). *The History of Seljuk Government*. Beirut: Dar al-afaq Jadide. (In Arabic)
- Chardin, Jean. (1988). *Chardon's travel book*, translated by Iqbal Yaghmai, Tehran: Tos. (in Persian)
- Dehkhoda, Ali Akbar. (1997). *Dictionary*, Tehran: Tehran University Press. (in Persian)
- Ferdowsi, Abulqasem. (1967). *Shahnameh*. According to Usmanov and Noshin, Moscow: Danesh Publishing House. (in Persian)
- Ghafari Qazvini, Ahmad. (1964). *History of Jahan Ara*, Tehran: Hafez. (in Persian)
- Hâfiz Ebrû. Shahabuddin Abdullah Khafi. (1999). *Hafez Abro's geography including the geography of Kerman and Hormuz*, corrected by Sadegh Sajjadi, 3rd volume, Tehran. (in Persian)
- Hâfiz Ebrû. *Tarikh- e Hafiz Ebru [Hâfiz Ebrû history]*.(No Date). Manuscripts. Tehran: Malek library Archive. (in Persian)
- Hamadani, R. (2008). *Jami' al tawarikh*. (M. Rowshan, Rev.). Tehran: Written Heritage Research Center. (in Persian)
- Hedayat, Reza Qoli Khan. (1998). *Majma al-Safaha*, by the effort of Mazahir Musafa, Vol. 1, Tehran: Amir Kabir. (in Persian)
- Homai, Jalaluddin. (1986). *Mokhtarnameh Introduction of Diwan Mokhtari*, Tehran: Scientific and Cultural. (in Persian)
- Ibn-Asir, Ezzeddin. (1988). *The Great History of Islam and Iran*. Tehran: Scientific Press Institute. (in Persian)

- Joveyni, A. M. (1958). *The history of the world conquerer*. Vol. 1. & 2. Corrected by Qazvini, M. Tehran: Bamdad Publication. (in Persian)
- Khabisi, M. (1994). *Seljuq and Oghuz in Kerman*. With the introduction written by Bastani Parizi, offset: Safa. (in Persian)
- Khafi, F. (1960). *Mojmal- e Fasihi* [Fashhi History]. Corrected by Farrokhi, M. Mashhad: Ancient Bookstore. (in Persian)
- Khandmir, Ghiyasuddin bin Hamamuddin. (2000). *The history of Habib al-Sir in the news of human beings, introduction by Jalaluddin Homai*, Tehran: Khayyam. (in Persian)
- Knaut, Wolfgang.(1976). *Arman Shahriari of ancient Iran from Xenophon to Ferdowsi, translated by Saif-uddin Najmabadi*, Tehran, Ministry of Culture and Arts, General Department of Writing. (in Persian)
- MirKhand. M. (1959). *Rawzat aṣ-Ṣafā*. Tehran: Pirouz Publicatons.(in Persian)
- Mokhtari, Osman. (1956). *Diwan Othman Mokhtari*, under the care of Jalaluddin Homai, Tehran: Book Translation and Publishing Company. (in Persian)
- Monshi Kermani, N. (1983). *Samt al-a'ala lel-Hazrat al-Olia*. Corrected by Iqbal, A. Tehran: Asatir Press. (in Persian)
- Mustawfi Qazvini, H. (1983). *Nazhat al-Qolub*. Corrected by Lestranj. Tehran: World Book Publishing. (in Persian)
- Onsor al-Ma'ali, Keykavus ibn Iskandar (1933). *Qaboosnameh*, by Saeed Nafisi, Tehran: Majles Printing House. (in Persian)
- Rawandi, M. (1955). *The Rahat-Us-Sudur VA Ayat-Us-Surur: Being a History of the Saljuqs. (M. Eqbal, Rev.)*. Tehran: Amir Kabir Press. (In Persian)
- Roosta, Jamshid. (2018). "Analysis of the status of Atabaki institution and the position of Atabaki in the Seljuk government of Kerman". *Iran and Islam Historical Research Journal*, Volume 12, Number 22, pp. 229-254. (in Persian)
- Roosta, Jamshid. (2021). "Analysis of the economic developments of the Seljuk Empire based on the records of Malik Qavurt". *Proceedings of the Conference on the Economic History of Iran in the Seljuk Period*, pp. 171-199. (In Persian)
- Sarafi, Mohammad Reza. (2013). *Name of Afzal Kermani*, Kerman: Publications of Shahid Bahoner University of Kerman and Association of Cultural Artifacts and Honors of Kerman Province. (in Persian)
- Shabankarei, Mohammad bin Ali bin Mohammad. (1986). *Majma al-Ansab, edited by Mirhashem Mohhaddeth*, Tehran: Amir Kabir. (in Persian)
- Tatavi, Qazi Ahmad and Qazvini. Asif Khan. (2012). *Tarikh Alfi*, edited by Gholamreza Tabatabaei Majd, Tehran: Scientific and Cultural.(in Persian)

- Turkmani Azar, Parvin. (2009). "Reflection on the manners of the monarchs and the royal rule from Afzal al-Din Kirmani 's point of view", *Farhang*, Number 71, pp. 15-51. (In Persian)
- Tousi, Khawje Nizam al-Molk. (2004). *Siar al-Moluk*, Tehran: Scientific and Cultural. (in Persian)
- Vassāf Al-Hazra Shirazi, Shahab-al-Din-Abdullah. (1959). *Tārīkh-e Vassāf (the history of Vassaf)*, by Mohammad Mahdavi-Esfahani, Bombay: Bina. (in Persian)
- Vaziri, A. (1986). *Tarikh-e Kermān (Bāstāni-e Pārizi, Rev.)*. Tehrān: Elmi Press. (in Persian)
- Zahiri Samarqandi, Muhammad bin Ali. (1998). *Sindbadnameh, introduction and correction by Mohammad Baqer Kamal Al-Dini*, Tehran: Mirath Maktob. (in Persian)

پادشاه آرمانی از منظر نثر عقدالعلی للموقف الاعلی

(بر مبنای ویژگی‌های شهریار آرمانی و لُفگانگ کناوت)*

جمشید روستا^۱

چکیده

عقدالعلی للموقف الاعلی، نخستین اثر تاریخ‌نویسی و وقایع‌نگاری کرمان همزمان با فروپاشی حکومت سلجوقیان بر کرمان است که افضل‌الدین ابوحامد احمد بن حامد کرمانی، نگارنده این اثر ارزشمند کوشیده است در این کتاب، گامی فراتر از تاریخ‌نگاری صرف نهاده و با رویکردی مبتنی بر پند و اندرز و نثری آکنده از حکمت، اخلاق و تهذیب؛ فضایل یک پادشاه آرمانی را برای حاکم وقت کرمان یعنی ملک دینار، تشریح نماید. اگرچه تاکنون راجع به ویژگی‌های سبکی نثر این کتاب، پژوهش‌هایی انجام شده است اما نوشتار حاضر با بهره‌گیری از روش مطالعات تاریخی و بر اساس تقسیم‌بندی‌های و لُفگانگ کناوت از ویژگی‌ها و صفات شهریار آرمانی، به وجهی دیگر از نثر مزبور یعنی جنبه اندرزنامه‌ای آن پرداخته است. در همین راستا پرسش اصلی نوشتار حاضر عبارت از این است که از منظر نثر عقدالعلی للموقف الاعلی یک پادشاه چگونه می‌تواند به پادشاهی آرمانی مبدل گردد و چرا صاحب کتاب مزبور اقدام به نگارش اثری با این مضمون کرده است؟ یافته‌های پژوهش نشانگر آن است که افضل‌الدین ابوحامد کرمانی با توجه به آشنایی‌اش با بسیاری از متون ادبی، تاریخی و اندرزنامه‌ای و تسلطش بر سنت‌های ایرانی و ارزش‌های اسلامی، ویژگی‌ها و فضائل یک پادشاه آرمانی را در عقدالعلی للموقف الاعلی به تصویر کشانیده و بر آن است تا بدین ترتیب با هدایت ملک دینار، حاکم وقت کرمان؛ ثبات، امنیت و رونق از دست رفته کرمان را بازگرداند.

واژه‌های کلیدی: عقدالعلی للموقف الاعلی، پادشاه آرمانی، افضل‌الدین کرمانی، اندرزنامه، و لُفگانگ کناوت.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۵/۲۸ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۳۰ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۳/۰۷/۰۱

نشریه نثرپژوهی ادب فارسی، دوره ۲۷، شماره ۵۵، بهار و تابستان ۱۴۰۳، صص ۱۳۶-۱۰۵
DOI: 10.22103/jll.2024.23904.3153

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسندگان

۱. مقدمه

مطالعه و بررسی متون نثر و دواوین اشعار اندیشمندان ایران زمین در ادوار مختلف تاریخی، این نکته را بر ما آشکار می‌سازد که عنصر اساسی بسیاری از این متون و دواوین، انسان است. انسانی که برترین آفریده خالق هستی و جامع تمامی ویژگی‌هایی است که هر یک از مخلوقات دیگر هستی به صورت مجزاً در خود دارند. مدآقه بیشتر در این متون و دواوین، نکته شاخص تری را نیز روشن می‌سازد و آن نکته عبارت است از اینکه در این آثار، جایگاه پادشاه به عنوانی انسانی که واسطه میان خداوند و سایر انسانهاست بسیار والا بوده و همانگونه که انسان، جامع تمامی ویژگی‌هایی است که هر یک از مخلوقات دیگر هستی به صورت مجزاً در خود دارند؛ پادشاه، جامع همه ویژگی‌های یکایک انسانها در خویشتن است. بر همین مبنا شاه آرمانی باید دارای جمیع صفات نیک انسانها همچون عدالت (دادگری)، سخاوت (بخشندگی)، دینداری، جوانمردی و شجاعت باشد و از صفات ناپسندیده همچون دروغ، ظلم، خشم بی‌حد، حسد، بخل و ترس پرهیزد تا بتواند یک شهرداری نیک و پادشاهی منسجم را ایجاد نماید.

افضل‌الدین ابو‌حامد کرمانی، صاحب کتاب «عقد‌العلی للموقف الاعلی» نیز که بر بسیاری از متون ادبی و دواوین اشعار پیش از خود آگاه بود؛ به بیان ویژگی‌های پادشاهان پرداخته و با ارائه حکایات مختلف از آنها کوشیده است سیاست صحیح و مملکت‌داری درست را به ملک دینار بیاموزد: «از اخلاق پادشاه، حُسن سیاست است و معنی سیاست آن باشد که پادشاه، طبقات مردم را از ابناء ملک و شرف و ارباب انساب و اصحاب احساب و علماء و اهل فضل و عباد و اهل صلاح و دهاقین و ارباب ضیاع و تجار و محترفه هر یکی را در مرتبت خویش و منزلت لایق به وی بدارد چه اگر از محل و حرمت اهل شرف و بیوتات و اهل علم بار کم کند خاطر ایشان از آن متغیر و متاڈی شود و حقد در بواطن متمکن و این معنی را ظلمی صریح شناسند». (افضل‌الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۱۱۵)

با عنایت به اینکه ولفگانگ کناوت (Wolfgang Knauth)، مورخ آلمانی، نزدیک به نیم قرن از حیات خویش را صرف پژوهش درباره آیین کشورداری در ایران باستان کرده

و در کتابی با عنوان (Das altiranische Fürstenideal von Xenophon bis Ferdousi) به طور دقیق به بیان فضایل و ویژگی های شهریاران ایران باستان پرداخته است؛ از همین رو از نظریات وی در این کتاب بهره برده شد. کتاب مذکور برای اولین مرتبه در سال ۱۹۷۵ میلادی انتشار یافت و بلافاصله توسط سیف الدین نجم آبادی به زبان فارسی و تحت عنوان «آرمان شهریار ایران باستان از گزنفون تا فردوسی» ترجمه گردید.

۱-۱. بیان مسئله

با عنایت به این امر مهم که مفهوم پادشاه آرمانی به رأس هرم قدرت مرتبط بوده و پرداختن بدان می تواند بسیاری از چالش های سیاسی درون جوامع را مرتفع نماید، متون ادبی - تاریخی و دواوین اشعار در دوره های مختلف تاریخی ترجیح داده اند به این مفهوم پرداخته و با زبانی حکیمانه و سرشار از پند و اندرز بتوانند پادشاهان زمانه خود را با صفات یک فرمانروای باشکوه، مقتدر، دادگر و خردمند آشنا سازند. یکی از متون مهم در حوزه تاریخ محلی کرمان «عقدالعلی للموقف الاعلی» است که اگرچه به اهمیت آن در حوزه تاریخ نگاری اشاراتی شده است اما وجوه اندرزنامه ای آن کمتر مورد بحث و مذاقه قرار گرفته است. در همین راستا پژوهش حاضر بر آن است تا ضمن پرداختن به این جنبه مغفول از نثر مزبور، پاسخی مناسب برای پرسش ذیل بیابد: از منظر نثر عقدا لعلی للموقف الاعلی یک پادشاه چگونه می تواند به پادشاهی آرمانی مبدل گردد و چرا صاحب کتاب مزبور اقدام به نگارش اثری با این مضمون کرده است؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

بررسی پیرامون ادبیات پژوهشی موضوع حاضر نشان از آن دارد که طی دو دهه اخیر در تحقیقات جدید و ارزشمندی همچون کتاب «نامه افضل کرمانی» که به کوشش محمدرضا صر فی (۱۳۸۳) تألیف شده است و «مجموعه آثار افضل الدین ابوحامد کرمانی» نگاشته محمدصادق بصیری (۱۳۸۳)، که هر دو اثر با همکاری انتشارات دانشگاه شهید

باهنر کرمان و انجمن آثار و مفاخر فرهنگی استان کرمان چاپ شده اند؛ به مباحثی درباره زندگی، آثار، افکار، زمانه و فلسفه سیاسی افضل‌الدین احمد بن حامد کرمانی پرداخته شده است. محمدرضا صرفی در بخشی از اثر ارزشمند «نامه افضل کرمانی» کوشیده است نظام سیاسی پیشنهادی و اندیشه سیاسی افضل را بیان نماید و در زیرشاخه‌های مختلف به خوبی بدین مهم پرداخته است (ر.ک: صرفی، ۱۳۸۳: ۵۵-۳۹). علاوه بر آثار فوق، کتاب «شرح و تحلیل عقد‌العلی للموقف الاعلی»، نگارش مریم ایرانمنش (۱۳۸۴) نیز از به شرح عقد‌العلی للموقف الاعلی در زمینه لغات، اصطلاحات، کنایات، اعلام، آیات، احادیث و اشعار عربی و فارسی آن پرداخته است.

برخی از مقالات ذیل نیز مطالبی مفید و ارزشمند درباره نثر عقد‌العلی للموقف الاعلی ارائه کرده‌اند: «مقایسه برخی ویژگی‌های سبکی دو کتاب «عقد‌العلی» و «سمط‌العلی»» نوشته مریم ایرانمنش و غلامحسین شریفی ولدانی (۱۳۹۲) و «تأملی بر آداب ملوک و قاعده ملکداری در نگاه افضل‌الدین کرمانی (مقایسه تطبیقی کتاب عقد‌العلی للموقف-الاعلی با سیرالملوک‌های پیشین)»، اثر پروین ترکمنی آذر (۱۳۸۸).

بنابراین با مرور پیشینه پژوهشی در حوزه‌های نزدیک به موضوع مورد پژوهش در این نوشتار می‌توان دریافت که اگرچه در تمامی آثار فوق‌الذکر اعم از کتاب و مقاله، مطالب بسیار ارزشمندی راجع به زندگی، آثار، افکار، زمانه و فلسفه سیاسی افضل‌الدین کرمانی ارائه شده است اما وجه اندرزنامه‌ای این اثر آنگونه که باید و شاید مورد بحث و مداقه قرار نگرفته است. مضاف بر آنکه در این آثار ارزشمند، مفهوم پادشاه آرمانی از منظر نثر عقد‌العلی للموقف الاعلی و چرایی استفاده از این مفهوم نیز مورد بررسی قرار نگرفته است؛ امری که پژوهش حاضر درصدد است با یاری جستن از نظریات ولفگانگ کناوت در کتاب «آرمان‌شهریاری ایران باستان از گزنفون تا فردوسی» بدان بپردازد.

۱-۳. ضرورت و اهمیت پژوهش

با توجه به اینکه تاکنون وجه اندرزنامه‌ای کتاب عقد‌العلی للموقف الاعلی مورد پژوهش واقع نشده است این نوشتار می‌تواند در شناخت بیشتر جنبه‌های اندرزنامه‌ای این اثر ارزشمند سودمند باشد. از سویی دیگر از منظر شیوه‌های صحیح حکومت‌داری نیز اهمیت دارد؛ به این معنی که با ارائه آراء و نظریات افضل‌الدین کرمانی می‌توان معیارهای اساسی یک پادشاه آرمانی را مشخص ساخت و آن را به عنوان نمونه‌ای قابل استفاده برای تمامی حاکمان در دوره‌های مختلف تاریخی تعمیم داد. بهره‌مندی از تقسیم‌بندی‌های ولفگانگ کناوت راجع به فضایل و ویژگی‌های شه‌ریار آرمانی نیز می‌تواند موجبات عمق بیشتر پژوهش حاضر را فراهم سازد.

۲. بحث

۱-۲. وضعیت سیاسی-اجتماعی کرمان عصر سلجوقی و ضرورت نگارش کتاب عقد‌العلی للموقف الاعلی

ورود سلجوقیان به کرمان و فتح سراسری این ایالت وسیع توسط ملک قاورد سلجوقی طی نیمه نخست سده پنجم هجری قمری موقعیتی جدید را برای این سرزمین فراهم ساخت.^۱ موقعیت جدید عبارت بود از مبدل شدن کرمان به یکی از مراکز مهم سیاسی و تجاری ایران که تا پیش از ورود سلاجقه رقم نخورده بود (ر.ک: افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۱۰-۳؛ خبیسی، ۱۳۷۳: ۳۳۰-۳۲۳؛ و صاف‌الحضره شیرازی، ۱۳۳۸: ۳/۲۸۶). اقتدار سیاسی ملک قاورد سلجوقی - مؤسس سلاجقه کرمان - سبب گردید ایالت کرمان حتی در دوران اوج تمرکزگرایی سلاطینی همچون سلطان طغرل سلجوقی (عمومی ملک قاورد)، سلطان آلب ارسلان (برادر ملک قاورد) و سلطان ملک‌شاه سلجوقی (برادرزاده ملک قاورد)؛ استقلال و موجودیت سیاسی خود را حفظ نموده و حتی از جهت اقتصادی و امنیت اجتماعی رشدی روزافزون یابد^۲ (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۱۰؛ وزیر، ۱۳۵۲: ۲۷۵-۲۷۱) و صاف‌الحضره شیرازی - که مختصری از کتاب خود را به سلجوقیان کرمان اختصاص داده

است - مطلبی را بیان داشته که نشان از استقلال سیاسی و رونق اقتصادی کرمان در دوران حکومت ملک قاورد سلجوقی دارد: «و از مخایل عدل و شمایل عقل او یکی آن بود که نقودی که در زمان دولتش چهره به القاب زاهره برآراست، عیار آن در معیار اعتبار بر سایر نقود و ضروب، راجح آمد» (وصاف‌الحضرة شیرازی، ۱۳۳۸: ۳/۲۸۵).

استقلال سیاسی و رونق اقتصادی کرمان در زمان فرزندان و نوادگان ملک قاورد سلجوقی نیز ادامه پیدا کرد؛ اما این تنها یک روی سکه بود، چون با پایان یافتن حکومت حاکمان مقتدر سلجوقی کرمان از ملک قاورد تا ملک طغرل‌شاه سلجوقی - که در دوره‌ای یکصد و بیست ساله از ۴۴۲ تا ۵۶۳ ه.ق بر کرمان مستولی بودند - دوران ضعف و زوال حکومت سلجوقیان کرمان نیز آغاز گردید (ر.ک: افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۴۰-۳۳؛ شبانکاره‌ای، ۱۳۸۱: ۲/۱۹۲). دورانی که اگرچه بیشتر از دو دهه یعنی مابین سالهای ۵۶۳ تا ۵۸۳ ه.ق به طول نینجامید و سرانجام به سقوط حکومت سلجوقیان کرمان منتهی شد اما توأم با بحران‌های شدید جانشینی و قدرت‌گیری اتابکان^۳ و امرای نظامی در کرمان بود. امری که نه تنها رونق دهه‌های آغازین حاکمیت سلجوقیان را از بین برد بلکه مقدمات قحطی، فقر، گرسنگی و قتل و غارت مردم کرمان را نیز فراهم ساخت (ر.ک: خییسی، ۱۳۷۳: ۵۲۱؛ افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۹۱).

علاوه بر جنگ و درگیری داخلی سلجوقیان کرمان بر سر و تاج و تخت و نابود ساختن ذخایر این سرزمین، تهاجم غز نیز ضربه نهایی را بر پیکر بی رمق مردم وارد ساخت. مسکن غزان در اصل تاراب و بحیره^۴ جند^۴ بود. آنها در سال ۵۴۷ ه.ق خروج کردند و به سوی خراسان رفتند و پس از چندین سال آشوب سرانجام در سال ۵۷۵ ه.ق، سلطان شاه، برادر سلطان تکش خوارزمشاه در خراسان آنها را تار و مار کرد و «هر یک به گوشه‌ای فرار کردند و چون اطلاع حاصل کردند که کرمان آشفته و در هم است قومی از آنان به صورت کوچ از بیابان طبس به کرمان درآمدند ... در کوبنان خرابی کردند و چون بر حصار دست نیافتند و به زرنند آمدند» (خییسی، ۱۳۸۵: ۳۹-۳۷) تعداد آنها را از پنج هزار تن تا ده هزار تن متفاوت گفته اند (ر.ک: باستانی پاریزی، ۲۵۳۵: ۱/۵۷).

توران‌شاه بن طغرل‌شاه، یکی از آخرین بازماندگان سلجوقی کرمان که از ورود غزها به مرزهای کرمان متوحش شده بود دست یاری به سوی اتابک تکلّه بن زنگی (حک: ۵۹۰-۵۷۱ ه.ق) دراز کرد اما تلاش او برای بیرون راندن غزها به علت اتخاذ تدابیر نادرست از سوی حکومتگران سلجوقی به جایی نرسید. صاحب تاریخ افضل در این باره می گوید:

«چون تقدیر، سابق بود که غز، کرمان بگیرد و دمار از خلق این دیار برآرد و آثار عمارت درین ولایت نگذارد هیچ تیر اندیشه از کمان تدبیر راست بیرون نشد و بر هدف مقصود نیامد و هیچ خاطر محمود فراپیش دلی نیامد» (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۸۹)

سرانجام غزها در نبردی سپاه تورانشاه را در باغین شکست دادند و خود سلطان نیز به دست یکی از درباریان به قتل رسد: «کلی هیبت و رونق دولت، آب کار شد تا ضعف ملک به حدی رسید که کمتر خدمتکاری او [توران‌شاه] را هلاک کرد.» (افضل‌الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۷۰)

در این مدت غزها یکه تاز میدان بودند و کشتارهای زیادی انجام دادند؛ به دنبال این کشتارها بنا به نقل افضل‌الدین کرمانی:

«در کرمان قحطی مفرط ظاهر شد و سفره وجود از مطعومات چنان خالی، که دانه در هیچ خانه نماند قوت هستی و طعام خوش در گواشیر چندگاهی استه خرما بود که آن را آرد می کردند و می خوردند و می مردند چون استه به آخر رسید گرسنگان نطعهای کهنه و دلوهای پوسیده و دبه های دریده می سوختند و می خوردند و هر روز چند کودک در شهر گم می شدند که گرسنگان ایشان را بمذبح هلاک می بردند و چند کس فرزند خویش طعمه ساخت و بخورد در همه شهر و حومه، یک گربه نماند و در شوارع، روز و شب سگان و گرسنگان در کُشتی بودند اگر سگ غالب می آمد، آدمی را می خورد و اگر آدمی غالب می آمد سگ را» (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۹۱)

سرانجام مردی از اهالی کوهبنان به نام مجاهد‌الدین کوهبنانی و همچنین حاکم بم سابقعلی - که خود از عیاران خراسان بود- به منظور دفع مضرات غزان تصمیم گرفتند که امیر آنها یعنی ملک دینار را دعوت کنند (رک: خیصی، ۱۳۸۵: ۴۸-۴۷). زیرا گمان بر این بود ملک دینار بتواند حشم غز را آرام کند (رک: باستانی پاریزی، ۲۵۳۵: ۱/۵۹). در نهایت ملک دینار به کرمان آمد و در رجب سال ۵۸۳ ه. ق «شهر گواشیر که دارالملک کرمان است او را مسلم گشت و امور مملکت را مرتب گردانید» (همدانی، ۱۳۷۳: ۲/۲)

۳۵۲) او مردی عاقل و محتال بود و توانست شر غزان را از کرمانیان دفع کند (ر.ک: حافظ ابرو، ۱۳۷۸: ۳/۳۷) «در مدت هشت سال که عهد مُلک او بود، مرهم راحتی بر جراحت دلها نهاد و رایحه رفاهیتی به مشام اهل کرمان رسید» (خبیصی، ۱۳۸۵: ۵۶۶).

صاحب کتاب «عقد العلی للموقف الاعلی» - که زاده حوالی سال ۵۳۰ و متوفی به سال ۶۱۵ ه.ق است^۵ - خود از نزدیک نظاره گر این دو مرحله متفاوت و متضاد تاریخی بود. دورانی که یکی سرشار از استقلال، ثبات سیاسی و رونق اقتصادی کرمان و دیگری مبتنی بر ضعف و انحطاط سیاسی، رکود اقتصادی و عدم امنیت اجتماعی بود؛ البته پر واضح است که بیشتر دوران حیات او با اوضاع نابسامان کرمان همزمانی داشت. بدون تردید ضرورت بازگویی این دو مرحله از تاریخ کرمان سبب شد یک سنت تاریخ نویسی در کرمان ایجاد شود و افضل الدین ابوحامد کرمانی این سنت تاریخ نویسی را پایه گذاری کرد. در همین راستا افضل الدین کرمانی نگارش آثار ارزشمند خود را آغاز نمود و نخستین اثر مهم وی تحت عنوان «عقد العلی للموقف الاعلی» نگاشته شد: «نام این مجموع، عقد العلی للموقف الاعلی نهاده شد؛ توقع است که اهل معرفت و ارباب درایت در این سواد به عین رضا تأمل فرمایند و دامن تجاوز بر عثرات قلم و هفوات خاطر او بیوشانند» (افضل الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۶۳)

این اثر ارزشمند در ۵ بخش یا به قول شخص افضل، در ۵ قسم نگارش گردید: «قسم اول، در ذکر آخر دولت آل سلجوق و ایام فترت کرمان. قسم دوم، در ورود ریایات منصوره ملکی به کرمان و گرفتن ملک و یافتن ظفر و شرح فضایل ذات بزرگوار. قسم سوم، در تحریض بر عدل و شرح اخلاق ملوک و ذکر ممالک کرمان و خصایص بلاد او و یاد کردن بعضی از تاریخ آن. قسم چهارم، در ثناء صاحب قوام الدین و ذکر محاسن ذات و شرح بزرگی خاندان و مآثر اسلاف وی. قسم پنجم، در شرح احوال محرر این سطور و تقلب او در احوال احوال». (همانجا)

بر اساس تقسیم بندی کتاب «عقد العلی للموقف الاعلی» یک بخش کتاب (بخش سوم) به مبحث فضیلت پادشاهان و ذکر عدل و شرح اخلاق ملوک اختصاص یافته است. با تاملی

در تمامی بخش‌های کتاب مزبور و به ویژه بخش مذکور می‌توان دریافت که افضل‌الدین ابوحامد کرمانی با علم به وضعیت بغرنج کرمان در اواخر عهد سلجوقی و تهاجم غزان به این دیار درصدد است با نگارش «عقدالعلی للموقف الاعلی» و پیشکش کردن آن به ملک دینار، اولاً وی را با اندیشه‌های سیاسی و اصول حکومتداری گذشتگان آشنا سازد و ثانیاً امیدوار باشد با وجود این پادشاه بتوان کرمان را از خرابی‌ها و ویرانی‌های بیش از پیش رهایی داد:

«امروز ساحت عالم را آتش فتنه گرفته است، هم خراسان منشأ یاجوج بلاست هم عراق مخرج دجال... این کرمان بیمار که بر بستر نزعست و او را به هیچ معجون که از ده داروی مفرد سازند حاجت نیست او را یک داروی بسیط تمامست اما آن دارو در خزانه پادشاهست و زود دست به آن نمی‌رسد الا که پادشاه خود خواهد. اگر یک جو سنگ عدل در قدح لطف به گلاب رفق حل کنند و در کام او ریزند حالی برخیزد و در رقص آید و گوید: این می چه مئی بود که دوشم دادی پرکن دگری از آن که نوشم دادی»
(افضل‌الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۱۳۶-۱۳۵)

افضل‌الدین ابوحامد کرمانی که علاوه بر دبیری و حضور در دیوان انشاء، طبیبی حاذق است؛ کهن دیار کرمان را به بیماری در حالت احتزار تشبیه ساخته که تنها داروی نجات دهنده آن در این دم بازپسین، حضور پادشاهی عادل و کاردان است. از منظر صاحب کتاب «عقدالعلی للموقف الاعلی» اواخر عهد سلجوقیان و جنگ و نزاع‌های فراوان مابین مدعیان تاج و تخت در کرمان چنان وضعیت را بر مردم سخت ساخته که بسیاری از آنها آواره دیار دیگر همچون خراسان، یزد و فارس شده‌اند و امید است با آمدن پادشاهی عادل این وضعیت پایان یابد:

«آوارگان کرمان و بیچارگان این ولایت در زوایای اطراف و مطارح آفاق چشم ترقب گشاده‌اند و گوش ترصد به راه نهاده تا کدام ساعت برید انصاف رسد... تا به زبان حال جواب دهند...

خواهم که به دیده و سرآیم بر تو بر خاک نهم دو دیده پیش در تو»
(افضل‌الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۱۳۶).

وی از موقعیت سوق الجیشی کرمان و حاصلخیزی برخی از نواحی آن یاد کرده و بر این عقیده است که این ولایت مهم و ارزشمند به سبب بی کفایتی برخی از آخرین حاکمان سلجوقی، آسیب فراوان دیده است و حضور ملک دینار می تواند آب رفته را به جوی بازگردانده و نوری به زوایای تاریک این سرزمین بتاباند:

«ای پادشاه دین پرور و ای سلطان عدل گستر آن ولایت و مملکت که حق تعالی بخداوند ارزانی داشته است امروز در کفر و اسلام هیچ سلطان و پادشاه ندارد، ولایتی با طول و عرض و بی خصم و منازع، امتی مُرده و رفته و املاک و اسباب بی وارث گذاشته، اگر درین ولایت، درمنه^۶ کارند زعفران روید؛

ای چو خورشید از خراسان آمده وز تو نوری باز کرمان آمده»

(افضل الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۱۱۴).

۲-۲. فضائل و صفات پادشاه آرمانی از منظر عقدالعلی للموقف الاعلی

ولفگانگ کناوت (Wolfgang Knauth) ادیب و مورخ آلمانی در کتاب «آرمان شهریاری ایران باستان» - که حاصل ده سال پژوهش وی درباره شاخصه های فکری، جسمانی و اخلاقی شهریان ایرانی است - به تجزیه و تحلیل این ویژگی ها پرداخته است. کناوت در این کتاب و طی شش فصل کوشیده شده است این شاخصه ها را مورد واکاوی قرار دهد. وی پس از بررسی و مطالعه دقیق بسیاری از آثار ارزشمند یونانی و ایرانی همچون آثار گزنفون، فردوسی و ... ده اصل اخلاقی یک پادشاه آرمانی از منظر این متون و دواوین را استخراج می کند. اصولی همچون: فضیلت های سربازی، جوانمردی؛ عشق به راستی، وفاداری به پیمان، دادگری، فرمانروایی بر خویشان و اندازه نگاه داشتن، بی نیازی و خرسندی، سپاسداری، توجه به آبادانی کشور و بخشندگی. (ر.ک: کناوت، ۲۵۳۵: ۲۰۳-۱۴۷).

بر همین اساس و با توجه این شاخصه های اخلاقی می توان کتاب «عقدالعلی للموقف الاعلی» را مورد بررسی قرار داد و عناصر و ویژگی های یک پادشاه آرمانی از منظر افضل الدین ابوحامد کرمانی را نیز ارائه نمود. افضل الدین ابوحامد کرمانی در آغازین

صفحات کتاب از تقدیم آن به ملک دینار، حاکم وقت کرمان، سخن به میان آورده و چنین نگاهشته است:

«چون خواستم به خدمت ملک دینار، مستسعد شوم و به تقییل بساط اشرف مشرف چنانکه قاعدهٔ بندگان باشد که به خدمت درگاه ملوک شوند تحف لایق و طرف موافق نداشتم... با خود گفتم که تحفهٔ اهل علم دعاست و هدیهٔ ارباب نظم ثنا، هیچ خدمتی درین دولت وراء آن نیست که ایام همایون ملک را تاریخی سازند و فتوح متواتر او را روزنامهٔ کنند تا صیت این دولت بر تعاقب ایام باقی و مؤید ماند.» (افضل الدین کرمانی، ۱۳۴۰: ۴-۵).

با تأملی در تمامی بخش‌ها و فصول کتاب «عقد‌العلی للموقف الاعلی» می‌توان دریافت که افضل در پی آن است که ضمن آگاه ساختن ملک دینار با اصول مملکت‌داری، از جایگاه مهم و تعیین‌کنندهٔ وی برای کرمان بحران‌زده سخن به میان بیاورد. از همین رو به بیان ویژگی‌های یک پادشاه آرمانی پرداخته است. صفات و ویژگی‌هایی که در ذیل بدان‌ها پرداخته شده است. البته پیش از پرداختن به این صفات، بیان این نکته نیز ضروری است که در بسیاری از سیرالملوک‌ها یا سیاست‌نامه‌های نگارش شده قبل از دوران حیات افضل‌الدین کرمانی نیز بدین صفات و ویژگی‌ها پرداخته شده است و افضل‌الدین کرمانی برخی از این آثار همچون کلیله و دمنه و سندبادنامه را به عنوان منبع به کار گرفته است: «پیش از من بنده، صاحب کلیله و دمنه و صاحب سندباد آن رموز و حکایات را کسوت عبارت پوشیده اند و در حله براءت عرض داده‌اند» (همان، ۱۰۴).

۲-۱- عدالت و دادگری

دادگری، یکی از اصلی‌ترین صفاتی است که ولفگانگ کناوت، با مطالعهٔ بسیاری از متون اندرزنامه‌ای ایران - در دوره‌های پیش و پس از اسلام - بدان اشاره کرده است و جالب آنجاست که کلام خود در باب دادگری را با این سخن از خواجه نظام الملک در سیاستنامه آغاز می‌کند که ملک با کفر بیاید و با ستم و ظلم نیاید. وی معتقد است که «دادگری، بنیاد کشورداری است و همه وقت بالاترین اصل نزد پادشاهان ایران بوده است» (کناوت، ۲۵۳۵: ۱۸۰).

بررسی کتاب «عقد‌العلی للموقف الاعلی» نیز نشانگر آن است که افضل‌الدین ابوحامد کرمانی، عدالت را مهمترین و برترین صفتی می‌داند که یک پادشاه باید بدان موصوف باشد: «پادشاه باید که عدل‌پرور باشد و اگر در اصل طبیعت او آن خلق نهاده باشند به تکلف و ریاضت خود را بر آن دارد و رغبت در ثواب آن کند و از عقاب ظالمان بترسد» (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۴۰: ۵۳). افضل، صفحات متعددی از کتاب خود را بدین موضوع مختص ساخته و حکایات و روایات مختلفی از پادشاهان ایران باستان؛ پیامبر(ص)، خلفای اسلامی و دیگران را به عنوان شواهدی بر گفته‌های خویش، ارائه کرده است. بهره بردن از سخنان بزرگان دین اسلام یکی از وجوه ممیزه این اثر با اندرزنامه‌های دوران ایران باستان است:

«انوشروان می‌گوید شهرها را به عدل محکم کنند که آن بارونست که آب آن را نریزند و آتش نسوزاند و منجیق بر وی کار نکند. و عامل حمص به عمر عبد‌العزیز نوشت که باروی شهر خراب شده است بفرمای تا عمارت کنند. جواب نبشت حصنها بالعدل. والسلام. یعنی او را به عدل عمارت کن و محکم گردان. و بزرجمهر می‌گوید هرگاه که پادشاه ظلم کند سباع آن ولایت مردم خوار شوند. و سکندر از حکماء هند پرسید عدل بهتر یا شجاعت، گفتند ای پادشاه چون عدل باشد حاجت به شجاعت نیاید. و عبدالله بن طاهر پدر خویش را گفت ای پدر گوئی که این ملک در خاندان ما تا کی ماند، گفت ای پسر تا بساط عدل گسترده باشیم. و مؤید موبدان هر بامداد به خدمت انوشروان آمدی و گفתי ای ملک، نعمت را بر خود پاینده دار به شفقت بر رعیت و طعام را بر خود خوش و نوش گردان به سیر کردن گرسنگان و انصاف مردم بده و امن بخش» (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۴۰: ۵۱-۵۰).

و یا آنجا که از قول پیامبر (ص) نقل می‌کند:

«مصطفی صلی الله علیه و سلم گفت ای‌اَکُم و الظُّلم فانه یُخربُ بیوتکم و گویند که هر کس ظلم کند خانه او خراب شود... و گفت صلی الله علیه و سلم از حق تعالی، خشم من که خدایم سخت شود بر آنکه ظلم کند بر کسی که جز من یاری ندارد» (همان، ۵۳)

نکته قابل تأمل آنکه صاحب کتاب «عقد‌العلی للموقف الاعلی» با توجه به همزمانی دوره حیات‌اش با آخرین حاکمان سلجوقی کرمان و ویرانی‌های این ایالت - که در اثر

چالش‌های مداوم بر سر تاج و تخت ایجاد گردیده - شناخت بسیار دقیقی از هر کدام از این حاکمان دارد و از نقاط ضعف و قوت آنها به خوبی مطلع است؛ از همین رو با نگاشتن این نقاط ضعف و قوت و ارائه آنها به ملک دینار، بر آن است تا وی را به اصول درست مملکت‌داری آشنا نماید. برای نمونه از ظلم و سخت‌کشی سلطان بهرامشاه سلجوقی (فرزند سوم طغرلشاه)، یاد کرده است و همین موضوع را سبب دوری گزیدن رعیت از وی و عدم حمایت از او دانسته است:

«در ابتداء مُلک، چون حفاء لشکر و غلو رعیت در هواء برادر می‌دید قتل بسیار فرمود و خلقی بی‌قیاس را سیاست کرد و این معنی موجب زیادت نفرت می‌شد و از آن غافل بود که آتش به آتش نتوان نشانند...

بر تن از راه رفق بر تن خصم
بشکن از راه لطف گردن
خصم ناصبوران چو خاک و چون بادند
ظفر و صبر هر دو همزادند»
(افضل الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۶۹).

علاوه بر این فصلی از کتاب «عقداًلعلی للموقف الاعلی» به مبحثِ عدلِ ملک دینار اختصاص داده شده است و افضل بر آن است تا با ذکر برخی داستان‌ها و حکایات، به عدالت و دادگریِ ملک دینار بپردازد:

«از خلقه‌ها شریف آن پادشاه که سرمایه ملوک و پیرایه سلاطین است کمال عدل و شمول انصافست و آثار معدلت این پادشاه ظاهرتر از آنست که پوشیده ماند و هر کس که پارسال ولایت کرمان دیده باشد و امسال ببندد داند که جز تمهید قاعده عدل و بسط مهاده انصاف آن را از آن حالت بدین حالت نتواند آورد که عماره البلدان من عدل السلطان و از امارات عدل و علامات انصاف این قدر کفایت کند که ولایتی که پیش ازین سگ، آدمی می‌خورد و آدمی سگ و در مسالک طرق آن باد بی‌بدرقه نمی‌گذشت و غول بی‌سلاح نمی‌رفت؛ امروز معدن خصب و نعمتست و مسکن امن و راحت.» (افضل الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۸۲).

۲-۲-۲. سخاوت و بخشندگی

بدون تردید سخاوت و بخشندگی، فضیلت دیگری است که لازمه هر فرمانروایی است و در بسیاری از اندرزننامه‌ها و سیاست‌نامه‌های ایران باستان و دوران اسلامی نیز از آن یاد شده است. «بخشندگی صفتی جدانشدنی از وجود پادشاه است و برای پادشاه، کار نیکو کردن، نعمت خود را به دوستان دور و نزدیک بخشیدن، از بینوایان و نیازمندان دلجویی کردن و به تنگ‌دستان یاری کردن، چندان دشوار نیست و هرگز کسی نشنیده است که یکی از شاهان ایران، گشاده‌دست نباشد» (کناوت، ۲۵۳۵: ۲۱۴). عنصرالمعالی کیکاووس بن اسکندر، صاحب کتاب ارزشمند «قابوس‌نامه»، فرزندش گیلانشاه را اینگونه اندرز داده و به سخاوت ترغیب می‌کند: «اگر سخا نکنی، خلق دشمن تو شوند و اگر در وقت با تو چیزی نتوانند کردن چون دشمنی پدید آید جان فدای تو نکنند و دوستان دشمن تو باشند» (عنصرالمعالی، ۱۲۸۵ق: ۲۱۰). صاحب «عقدالعلی للموقف الاعلی» نیز در چندین فصل از کتاب به مبحث سخاوت پرداخته است: «دو خُلقست که حق تعالی هر دو را دوست دارد، سخاوت و شجاعت و منشأ هر دو خُلق از یک اصلست، سخاوت بذل مالست، شجاعت بذل جان...» (افضل‌الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۹۲).

افضل‌الدین ابوحامد کرمانی پس از ارائه مطالبی در باب سخاوت پادشاهان که از صفات نیک آنان است به وصف سخاوت و کرم ملک دینار، حاکم وقت کرمان پرداخته است و در خلال متن کتاب، اشعاری نیز سروده و سعی دارد سخاوت سلطان را در قالب نظم نیز به تصویر بکشد. جالب آنکه وی اشعار خود در وصف سخاوت و بخشندگی ملک دینار را با اشعار سراج‌الدین ابومحمد عثمان معروف به مختاری از اهالی غزنه و از قصیده سرایان قرون پنجم و ششم هجری قمری، قیاس کرده است:

«اگر پادشاهی مال بخشد؛ او جان بخشد... مختاری شاعر کو تا بنگرد که من بهتر گفته‌ام یا

او در مدح سلطان بهرامشاه [غزنوی]:

تا پیاموزند شاهانی که زر بخشند و سیم رسم جان بخشیدن از سلطان دین بهرامشاه

من گفتم مجانس:

زد تیغ ملک بر دل دشمن دی نار
با دولت گفت رونقی با دین آر
گر می بخشند پادشاهان دینار
جان می بخشد خسرو عادل دینار»
(افضل‌الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۹۴).

بر همین اساس آشکار می‌گردد که افضل‌الدین ابوحامد کرمانی نه تنها عثمان مختاری را می‌شناخته بلکه دیوان اشعار وی را نیز در اختیار داشته است. در باب عثمان مختاری می‌توان به اختصار چنین گفت که وی مدتی را در دربار سلطان ابراهیم غزنوی و سلطان بهرام شاه غزنوی به سر برده بود (همایی، ۱۳۶۱: ۱۱۲) بنا به دلایلی از جمله رهایی از دست محسودین و معاندین و شهرت حاکمان سلجوقی کرمان به ادب‌دوستی و شاعرپروری (همان: ۲۵۶) به جانب کرمان آمده و از شاعران و مداحان دربار ملک ارسلان‌شاه بن کرمانشاه - ششمین پادشاه سلجوقی کرمان - گردید. (نظامی عروضی، ۱۳۶۴: ۱۵۰). دورهٔ چهل و دو سالهٔ حکومت ملک ارسلان شاه را دوران توجّه به علم و هنر می‌دانند. (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۲۲؛ خبیصی، ۱۳۷۳: ۳۴؛ حافظ ابرو، ۱۳۷۸: ۲۷/۳). مختاری در مدت دو سال و شش ماه اقامت خود در کرمان (همایی، ۱۳۶۱: ۱۵۳) سه قصیده در مدح ملک ارسلان‌شاه بن کرمان‌شاه (مختاری، ۱۳۴۱: ۴۲۹، ۴۲۰، ۲۱)، سه قصیده در مدح مجیرالدوله حسین بن حمزه - که سمت وزارت ارسلان شاه را داشته است - (همان: ۱۰، ۱۹۲، ۳۰۲) و همچنین قصیده‌ای نیز در مدح محمد بن مکرم بن علاء - که از اعیان و رجال و صاحب منصبان حکومت سلاجقه کرمان و فرزند صاحب مکرم بوده - سروده است. (همایی، ۱۳۶۱: ۲۵۶؛ مختاری، ۱۳۴۱: ۳۴۲) مختاری گویا پس از انقضای این مدت به دلیل آن که کارش با مجیرالدوله حسین به حمزه به عداوت و دشمنی کشید از کرمان فرار کرد (همایی، ۱۳۶۱: ۲۱۸). وفات مختاری در سال ۵۴۴ و یا ۵۵۴ اتفاق افتاده است (هدایت، ۱۳۸۱: ۲۰۸۹/۱؛ نظامی عروضی، ۱۳۶۴: ۱۵۰؛ همایی، ۱۳۶۱: ۱۱۲).

۲-۲-۳. شجاعت

اگرچه نویسنده کتاب «آرمان شهرباری ایران باستان»، به صورت مجزا و مستقل از صفت شجاعت به عنوان یکی از صفات پادشاه آرمانی یاد نکرده است اما در بخشی از کتاب تحت عنوان «فضیلت‌های سربازی شهربار» از دلیری و شجاعت، سخن به میان آورده است: «معنای زندگی عبارت است از اثبات تلاش‌های جسمانی و به دست آوردن شرافت و افتخار و نیک‌نامی و شهرت به عنوان دلیرترین مرد در چشم دیگران و جان‌سپاری برای این آرمانها» (کناوت، ۲۵۳۵: ۱۴۸).

افضل‌الدین ابوحامد کرمانی نیز در بخش‌های مختلفی از نثر «عقد‌العلی للموقف الاعلی» از شجاعت و جنگاوری ملک دینار و مهارت‌های وی در مسائل نظامی همچون تیراندازی، نیزه افکنی، شمشیرزنی و ... یاد کرده است:

«و از خصایص ذات و لوازم صفات این پادشاه که در آن نسیج وحده و فرید عصره تواند بود کمال شجاعت و فرط نجدت و قوت دل و زهره است، لشکری در یک زین و عالمی در یک قبا... اهل شرق و غرب متفق و یک کلمه‌اند که امروز در بسیط غرباء چون این پادشاه سواری پای در رکاب نیاورده است و شیرمردی سلاح برنگرفته...»

سر ریاید ز دشمنان در رزم	تاج بخشد به دوستان در بزم
اخترانی که حال گردانند	تیغ او را اجل گیا خوانند
از تف بیلک شه کشور	شاه مرغان بیفکند شهپر
ور سر گرز او زمین سپرد	جوشن ماهی زمین بدرد
نیزه را شاه اگر بجناند	مرگ آسوده را برنجانند

(افضل‌الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۹۴).

۲-۲-۴. جوانمردی، حلم و عفو

جوانمردی، فضیلتی است که طی آن انسان، شخصیت انسانی خود را در فردی دیگر بازمی‌یابد و به همین نسبت مقام انسانی را در دیگری نیز محترم می‌شمرد. این رفتار می‌تواند نسبت به همه انسانها رقم بخورد اما معمولاً برای پادشاهان در چشم پوشی از گناه

زیردستان، یا در رویگردانی از کینه‌جویی نسبت به دشمنان است. (ر.ک: کناوت، ۲۵۳۵: ۱۶۲). جوانمردی همان صفتی است که فردوسی از آن تحت عنوانِ مردمی، یاد کرده است:

«جهان یادگارست و ما رفتنی
به نام نکو گر بمیرم رواست
کجا شد فریدون و هوشنگ شاه
که بودند با گنج و تخت و کلاه
برفتند و ما را سپردند جای
جهان را چنین است آیین و رای»

(فردوسی، ۱۹۶۷: ۶/۲۹۸)

در کتاب «عقد‌العلی للموقف الاعلی» علاوه بر آنکه فصلی به صفاتِ جوانمردی، حلم و عفو، مختص شده؛ حکایاتی از رادمردی و مردمی ملک دینار نیز ارائه گردیده است: «چون بذکر عفو و حلم رسیدم آنچه از کمال عفو و شمول حلم آن پادشاه مشاهده افتاده است تحریر افتد و آنچه درین معنی گفته‌اند و برین خلق شریف تحریض کرده اثبات آید. اما آنچه از عجایب عفو و غرایب لطف او دیده‌ام و شاید که ذکر آن تا قیامت تازه دارند و در صدور کتب و متون دفاتر مثبت گردانند آنست که چون آن پادشاه، لشکر به ناحیت راور کشید از جهت استخلاص حصاری که در دست چشم حضرت یزد بود... از قلعه تیری بر روی مبارکش آمد و در آن دهش بدست خویش تیر را از روی بیرون کرد و بینداخت و پیگان در خدّ چپ نزدیک چشم بماند... ظنّ مردم چنان افتاد که بأهلاک اهل حصار مثال دهد و یک شخص را زنده نگذارد لا و الله که همه را بنواخت و رخصت نداد که یک چوبه تیر از سواری و پیاده ضایع شود و همه را در کنف سلامت مصحوب بدرقه خویش بحضرت یزد فرستاد،

عفو کان هست اصل دین داری
از برای چه روز می‌داری
تو ظفر خواستی خدایت داد
او ز تو عفو خواست ناری یاد»

(افضل‌الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۸۰-۷۹).

۲-۲-۵. توجه به آبادانی مملکت و استفاده از افراد کاردان

بر اساس ویژگی‌هایی که ولفگانگ کناوت برای شهریار آرمانی بیان می‌دارد، یکی از اصلی‌ترین شاخصه‌های پادشاهان ایران توجه به آبادانی کشور به ویژه رسیدگی به زمین‌ها و امور زراعت آنهاست: «در نزد ایرانیان باستان، کشاورزی یک وظیفه دینی بود. هر گونه به کار انداختن زمین، خاک مقدس، در پیشگاه اورمزد، پاداش نیک داشت... برای آباد کردن زمین، ساسانیان یک وزیر ویژه داشتند» (کناوت، ۲۵۳۵: ۲۰۴ و ۲۰۶).

بررسی نثر «عقد العلی للموقف الاعلی» نیز نشان از آن دارد که افضل‌الدین ابوحامد کرمانی در چندین بخش از کتاب، ملک دینار را به آبادانی کرمان تحریک و تشویق نموده است: «این دیار مهمل و این بلاد مختل را پادشاهی قاهر و سلطانی قادر می‌بایست و خسروی مدبر و ملکی معمر و غمخواری مستقل و کاردانی مشغول را می‌شایست تا به فضل قوت تدارک خلل آن کند و به کمال معرفت علاج علل آن» (افضل‌الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۱۳۴). امری مهم که به نظر می‌رسد در عهد ملک دینار، تا حدی محقق شده است. چراکه افضل‌الدین ابوحامد کرمانی در بخش دیگری از «عقد العلی للموقف الاعلی» چنین نگاشته است که با حضور ملک دینار، خرابی‌ها و آشفته‌گی‌های اواخر دوران سلجوقی و نابودی غزان اندکی التیام پیدا کرده است:

«ضعف آن مملکت که بغایت رسیده بود به قوتی هرچه تمامتر بدل گشت و قحط و تنگی و انواع مشاق از باقی رعیت برخاست و آن ملک بیمار را بقراط علت شناس به سر آمد و آن ولایت مرده را مسیح جان بخش بر بالین نشست لاجرم آن شهر که پار دوزخ را بر وی تفضیل می‌نهادند؛ امسال او را بر بهشت ترجیح می‌نهند» (افضل‌الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۷۵).

افضل‌الدین کرمانی معتقد است علاوه بر وجود پادشاه باکفایت؛ باید دولتمردان و وزیرانی کاردان نیز در کنار او بوده و بتوانند وی را در اداره امور مملکت یاری رسانند: «پادشاه در تمشیت امور دولت و ترتیب اسباب ملک به ناصحان مشفق و وزراء مصلح و نایبان امین و گماشتگان گزین محتاجست» (افضل‌الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۱۳۸). صاحب

کتاب «عقدالعلی للموقف الاعلی» در اثر ارزشمند خود از وجود خاندانی با اصل و نسب و با سابقه در مناصب دیوانی و وزارت در کرمان تحت عنوان خاندان «آل کسری» خبر می‌دهد که به زعم وی می‌تواند در این امر خطیر به ملک دینار یاری رسانیده و وضعیت این سرزمین را بهبود ببخشند. وی چنان به این خاندان و به ویژه صاحب قوام الدین وزیر - که بزرگ خاندان در آن زمان است - اعتقاد و اعتماد دارد که حتی یکی از بخش‌های کتاب، تحت عنوان «قسم چهارم»، در ثناء صاحب قوام الدین و ذکر محاسن ذات و شرح بزرگی خاندان و مآثر اسلاف وی، را به این خاندان اختصاص داده است. (ر.ک: افضل الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۱۳۸). وی معتقد است اگر وزارت به افرادِ کاردان برسد اوضاع نیز بهبود خواهد یافت و اگر نه فقر و بدبختی مردم بیشتر می‌گردد. در این راستا به ارائه داستان‌ها و حکایاتی اندرزگونه می‌پردازد:

«بزرگمهر را گفتند ملک بنی ساسان چرا به هم برآمد و در میان ایشان چو تو وزیری و مشیری بود گفت ایشان کارهای بزرگ به عاملان خرد می‌فرمودند تا کار ایشان آنجا رسید که رسید و حکما گفته‌اند که هر پادشاه که وزارت خویش به بی‌کفایت داد ملک خود را در خطر افکند» (افضل الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۱۳۸).

به نظر می‌رسد افضل الدین کرمانی در بیان این مطالب به آثار دیگری همچون سندبادنامه^۱ ظهیری سمرقندی و سیاست‌نامه^۲ خواجه نظام‌الملک، نظر داشته است. چرا که آنان نیز به انتخاب وزیرِ کاردان و عاقل تأکید داشته‌اند. صاحب سندبادنامه چنین می‌نگارد که: «وزیر با تدبیر ثاقب و رأی صایب، مفاتیح مشکلات دولت و ملت بود» (ظهیری سمرقندی، ۱۳۸۱: ۱۴۸). خواجه نظام‌الملک نیز در این باره چنین نگاشته است: «چون وزیر، نیک‌روش و نیک‌رأی باشد مملکت آبادان بود و لشکر و رعایا خشنود و آسوده و با برگ و پادشاه، فارغ‌دل...» (طوسی، ۱۳۷۳: ۵۹).

۲-۲-۶. دینداری

اگرچه ولفگانگ کناوت، دینداری پادشاه را در گفتاری مجزاً و مستقل و به عنوان یکی از شاخصه‌های شهریاران آرمانی ارائه نکرده است اما در ذیل فصلی تحت عنوان «پرورش فکری شهریار» چنین نگاشته است: «در میان رشته‌های دانشی که در آموزشگاه درباری آموخته می‌شد... آموزه های دینی بود» (کناوت، ۲۵۳۵: ۱۴۰). این در حالی است که دینداری و مشورت با اهل دین از دیگر صفاتی است که افضل‌الدین ابوحامد کرمانی برای پادشاه آرمانی مدنظر خویش، ارائه کرده و آن را از اساسی‌ترین صفات پادشاهان می‌داند.

نثر «عقدالعلی للموقف الاعلی» مشحون از مطالب و داستان‌هایی است که در آنها کوشیده

است پادشاه را به سمت دینداری و هم‌فکری با اهل دین، ترغیب و تشویق نماید:

«الدین اس و الملک حارس؛ دین اساس است و ملک پاسبان، و هر پادشاه که در مصالح خویش از مناصحت اهل دین مدد نجوید کار او از فلاح و حاجت او از نجاح دور افتد و ترتیب اسباب جهانداری درین دور از دست ملوک بیرون شد و با دست اتابکان و تُرکان افتاد و هر تُرکی، قبائی نو می‌یافت تمئی اتابکی و خیال دادبکی می‌کرد و هر ترکی، بقال بچه و قصاب بچه را و کیل خویش کرد و به دیوان پادشاه فرستاد تا سفاهت بروز برمی‌کرد و از آن وهن ملک و ضعف کار زیادت می‌شد» (افضل‌الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۷۲-۷۱).

افضل‌الدین کرمانی شواهدی برای مدعای خود آورده و با اشاره به حوادث و رخدادهای تاریخ سلجوقیان کرمان کوشیده است نتایج دین‌گریزی پادشاهان و یا عدم بهره‌مندی آنان از مشاوره و هم‌فکری با اهل دین را گوشزد نماید. یکی از این شواهد - که در کتاب دیگر وی تحت عنوان «بدایع‌الازمان فی وقایع کرمان» - نیز به تفصیل بدان پرداخته شده است به رویگردانی ملک ایران‌شاه سلجوقی، حاکم کرمان، از مذهب اهل سنت حنفی و گرایش وی به اسماعیلیه بازمی‌گردد. در تشریح این موضوع باید بیان داشت که با مرگ ملک تورانشاه (چهارمین حاکم سلجوقی کرمان) در سال ۴۹۰ ه.ق، فرزندش ایران‌شاه (حک: ۴۹۰-۴۹۵ ه.ق) توسط امرا و بزرگان به سلطنت نشست و مدت پنج سال حکومت کرد؛ اما دوران حاکمیتش به سبب گرایش وی به مذهب اسماعیلیه، آشوب‌ها و ناامنی‌های فراوانی را به همراه داشت. ظاهراً فردی به نام ابوزرعه که در خراسان کار دبیری

و کتابت می کرد، ایرانشاه را به مذهب باطنیه سوق داده بود. سرانجام نیز ایرانشاه به دلیل حشر و نشر با اسماعیلیان به فتوای اهل‌الیه دین و قاضیان آن زمان خونش مباح شد. (ر.ک: ابن اثیر، ۱۳۷۱: ۲۳/۲۹۵؛ منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۱۷؛ حافظ ابرو، ۱۳۷۸: ۳/۲۶).

اگرچه ملک ایرانشاه، از بزرگان دین و قضات درخواست شفاعت نمود و عنوان کرد که توبه می کند اما:

«چون فتوی به قتل او داده بودند و از اهل ارتداد بود؛ این سخنان نافع نیفتاد. ایرانشاه در شب با کوکبه‌ای از غلامان از میان وحشت و غوغا خود را بیرون افکند و روی به گرمسیر نهاد و چون به جیرفت رسید گفت اینجا حصاری نیست که مرا از قصد خصوم پناهی باشد؛ روی به جانب بم آورد... [سرانجام] در منزلی که آن را کوشک شیرویه گویند... او را هلاک کرده سر او به بردسیر آوردند» (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۲۱)

۳. نتیجه‌گیری

نوشتار حاضر بر آن بود تا بر اساس نظریات و روایت‌های ولفگانگ کناوت، نویسنده کتاب «آرمان شهریاری ایران باستان»؛ نثر «عقد‌العلی للموقف الاعلی» را مورد واکاوی قرار داده و بدین پرسش پاسخ دهد که از منظر افضل‌الدین ابوحماد کرمانی، یک پادشاه چگونه می‌تواند به پادشاهی آرمانی مبدل گردد و چرا صاحب کتاب مزبور اقدام به نگارش اثری با این مضمون کرده است؟ نتایج بدست آمده عبارتند از:

۱- بر اساس روایت‌های ولفگانگ کناوت، نویسنده کتاب «آرمان شهریاری ایران باستان» و با عنایت به اینکه وی بسیاری از منابع تاریخ سیاسی و به ویژه اندرزنامه‌های ایرانی را مورد واکاوی قرار داده است؛ شهریاران ایرانی باید دارای شاخصه‌هایی فکری، جسمانی و اخلاقی می‌بودند تا بتوانند بر مردم قلمرو خود حاکمیت کنند. این شاخصه‌ها به ویژه در حوزه اخلاقیات، بسیار مهم بودند. با تأملی در نثر «عقد‌العلی للموقف الاعلی» این نکته اثبات گردید که افضل‌الدین ابوحماد کرمانی نیز با توجه به شناختی که از اندرزنامه‌های ایرانی دارد کوشیده است در کتاب خویش همان صفات و فضایل پادشاه آرمانی را برای

ملک دینار به طور اخص و تمامی کسانی که امکان دستیابی به قدرت سیاسی را دارند؛ تشریح نماید.

۲- بررسی دقیق و سطر به سطر نثر «عقدالعلی للموقف الاعلی»، این نکته را نیز آشکار می‌سازد که افضل‌الدین کرمانی در کنار استفاده از اندرزنامه‌های ایرانی و شاخصه‌های عنوان شده از سوی این منابع؛ به روایات و احادیث اسلامی نیز رجوع کرده و از آنان نیز به عنوان شواهدی بر گفته‌های خویش بهره جسته است. وی در بسیاری از صفحات کتاب در کنار ارائه سخنان و حکایاتی از انوشیروان، اردشیر بابکان و بوزرجمهر، به ارائه سخنان و احادیثی از پیامبر(ص)، حضرت موسی(ع)، حضرت علی(ع) و دیگران نیز پرداخته است.

۳- فضیلت‌هایی همچون دادگری، سخاوت، جوانمردی، حلم، عفو، شجاعت، دینداری و توجه به آبادانی مملکت از جمله شاخصه‌هایی است که افضل‌الدین ابوحامد کرمانی در نثر «عقدالعلی للموقف الاعلی» بدان‌ها پرداخته است. بسیاری از این فضایل، با صفات و ویژگی‌های شهریاران آرمانی و لفقانگ کناوت، همگرایی و مطابقت دارد.

۴- با تأملی در تمامی بخش‌های کتاب «عقدالعلی للموقف الاعلی»، می‌توان دریافت که افضل‌الدین ابوحامد کرمانی با علم به وضعیت بغرنج کرمان در اواخر عهد سلجوقی و تهاجم غزان به این دیار درصدد است با نگارش «عقدالعلی للموقف الاعلی» و پیشکش کردن آن به ملک دینار، اولاً وی را با اندیشه‌های سیاسی و اصول حکومتداری گذشتگان آشنا سازد و ثانیاً امیدوار باشد با وجود این پادشاه بتواند کرمان را از خرابی‌ها و ویرانی‌های بیش از پیش رهایی دهد.

یادداشت‌ها:

۱- درباره ابتدای حکومت ملک قاورد سلجوقی، اختلاف نظر وجود دارد. برخی منابع همچون تاریخ کرمان(ر.ک:وزیری، ۱۳۹۶: ۳۴۱)، سلجوقیان و غز(ر.ک:خییسی، ۱۳۷۳: ۴)، تاریخ گزیده(ر.ک: مستوفی قزوینی، ۱۳۳۹: ۴۷۱)، روضه الصفا(ر.ک:میرخواند، ۱۳۸۰: ۳۲۶۸/۴)، مجمل فصیحی(ر.ک: خوافی، ۱۳۴۰: ۱۶۲/۱) و تاریخ الفی(ر.ک: تتوی، بی تا: ۳۵۰) ابتدای حکومت

وی را سال ۴۳۳ ه.ق ذکر کرده‌اند و برخی دیگر از منابع همچون تاریخ افضل (ر.ک: افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۳)، جغرافیای حافظ ابرو (ر.ک: حافظ ابرو، ۱۳۷۸: ۲۳/۳)، مجمع‌الانساب (شبانکاره ای، ۱۳۶۳: ۱۸۸)، تاریخ جهان آرا (ر.ک: غفاری قزوینی، ۱۳۴۳: ۱۱۷) و حبیب‌السیر (ر.ک: خواندمیر، ۱۳۸۰: ۵۳۷/۲) ابتدای حکومت وی را سال ۴۴۲ ه.ق و مؤلف کتاب زبده النصره و نخبه‌العصره، سال ۴۴۷ ه.ق را آغاز فرمانروایی قاورد بیان کرده است (ر.ک: بنداری اصفهانی، ۲۵۳۶: ۳۷). با عنایت به اینکه افضل‌الدین ابوحامد کرمانی هم از بُعد زمانی به دوران حکومت سلجوقیان کرمان نزدیک‌تر است و هم اینکه خود در کرمان می‌زیسته و حتی بخشی از دوران حکومت سلجوقیان بر کرمان را نیز تجربه کرده است؛ نظر ایشان صحیح و صائب است.

۲- اگرچه دوران حاکمیت ملک قاورد با حکومت سلاطین مقتدری همچون سلطان طغرل سلجوقی، سلطان آلب‌ارسلان و سلطان ملک‌شاه سلجوقی همزمان بود اما با توجه به شواهد سکه‌شناسی - که در متن به برخی از آنها اشاره شد- وی در قلمرو تحت اقتدارش مانند یک حاکم مستقل عمل می‌کرد. به گونه‌ای که هر سرزمین جدیدی را فتح می‌کرد در آنجا به نام خود سکه ضرب می‌نمود و مهم‌تر آنکه بجز در مواردی معدود، در سکه‌های خود نامی از سلاطین سلجوقی بزرگ همزمان با خود نمی‌آورد. اگرچه تا زمان مرگ پدرش چغری بیگ در سال ۴۵۱ ه.ق؛ نامی از وی در سکه‌ها می‌آورد اما با فوت پدر از انجام همین مختصر نیز اجتناب کرد. نکته دیگر آنکه ملک قاورد بر روی سکه‌های ضرب شده، از طغرای مخصوص به خود استفاده می‌نمود و از نشانه تیر و کمان بهره می‌برد. (روستا، ۱۴۰۰: ۱۹۶-۱۹۵)

۳- واژه اتابک، در تاریخ به صورت‌های دیگری همچون اتابگ، اتابیک و اتابیک نیز آمده است. (روستا، ۱۳۹۷: ۲۲۹) در واقع «... کلمه‌ای ترکی و مرکب است از «اتا» به معنی پدر و «بیگ» [بگ=بگ] به معنی بزرگ. این لقب و عنوان معمولاً به لاله‌ها و پرستاران شاهزادگان سلجوقی داده می‌شد که در آغاز امر به صورت غلام در دربار مشغول خدمت می‌شدند و به مرور در اثر کاردانی و لیاقت یا به جهات دیگر مورد عنایت سلطان و دیگر درباریان قرار می‌گرفتند و به کسب مقام و موقعیتی در مملکت توفیق می‌یافتند...» (راوندی، ۱۳۸۷: ۲۷۶/۲). مؤلف کتاب حبیب‌السیر نیز بر آن است که: «زمره فضلاء مورخین متقدمین و متأخرین چنین آورده‌اند که اعظام سلاطین سلجوقی، اولاد امجاد خود را به امراء کبار می‌سپردند و آن ملک‌زادگان از امیرانی که مربی ایشان بودند به اتابک یعنی اتابیک تعبیر می‌کردند» (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۵۵۱/۲).

۴- جند شهری قدیمی در ماورالنهر بوده و بحیره نیز یکی از مناطق آن است. دهخدا درباره این شهر چنین می نویسد: «شهری است از حدود ماورالنهر بر کرانه رود چاچ نهاده از خوارزم برده منزل و از پاراب بر بیست منزل» (دهخدا، ۱۳۷۷: ۷/۵۷۸۷۲).

۵- از زندگانی افضل الدین ابو حامد کرمانی در نیمه دوم قرن ششم هجری تا حدی اطلاع داریم، و این در زمانی است که افضل الدین سنین جوانی را طبعاً پشت سر گذاشته و به منصب ندیمی و منشی گری ملوک و امرای کرمان رسیده است. از دوره اولیه زندگانی افضل اطلاعی در دست نداریم، و متأسفانه شرح حال این مورخ بزرگ نیز در جایی مضبوط نیست. افضل حداقل تا حدود سال ۶۱۵ ه. ق حیات داشته است و بنابراین اگر حداکثر عمر او را به حدود هشتاد سال هم برسانیم و حساب کنیم، بایستی تولد او حدود ۵۳۰ صورت گرفته باشد (افضل الدین کرمانی، ۲۵۳۶: مقدمه / ۶).

۶- درمنه، نام گیاهی شبیه به علف جارو است که در بیابان ها می روید و از آن برای سوزاندن در کوره ها استفاده می شود. (شاردن، ۱۳۷۲: ۲/۸۹۲)

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

۱. ابن اثیر، عزالدین. (۱۳۷۱). **تاریخ کامل بزرگ اسلام و ایران**. ترجمه عباس خلیلی، ابوالقاسم حالت، تهران: مؤسسه مطبوعات علمی.
۲. افضل الدین کرمانی، ابو حامد احمد. (۱۳۲۶). **تاریخ افضل**. مصحح مهدی بیانی، تهران: دانشگاه تهران.
۳. افضل الدین کرمانی، ابو حامد احمد بن حامد. (۱۳۴۰). **عقد العلی للموقف الاعلی**. تهران: چاپخانه خاور.
۴. افضل الدین کرمانی، ابو حامد احمد بن حامد. (۲۵۳۶). **عقد العلی للموقف الاعلی**. به تصحیح و اهتمام علی محمد عامری، تهران: روزبهان.
۵. باستانی پاریزی، محمد ابراهیم. (۲۵۳۵). **وادی هفتواد بحثی در تاریخ اجتماعی و آثار تاریخی کرمان**. تهران: انجمن آثار ملی.
۶. بصیری، محمد صادق. (۱۳۸۳). **مجموعه آثار افضل الدین ابو حامد کرمانی**. کرمان: انتشارات دانشگاه شهید باهنر کرمان و انجمن آثار و مفاخر فرهنگی استان کرمان.

۷. بنداری اصفهانی، فتح بن علی. (۲۵۳۶). **تاریخ سلسله سلجوقی (زبده النصر و نخبه العصر)**. ترجمه: محمد حسین جلیلی، تهران، بنیاد فرهنگ ایران.
۸. تتوی، قاضی احمد و قزوینی آصف خان. (۱۳۸۲). **تاریخ الفی**. تصحیح غلامرضا طباطبایی مجد، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۹. ترکمنی آذر، پروین. (۱۳۸۸). «تأملی بر آداب ملوک و قاعدهٔ ملکداری در نگاه افضل‌الدین کرمانی»، فرهنگ، ش ۷۱.
۱۰. حافظ ابرو، شهاب‌الدین عبدالله. (۱۳۷۸). **جغرافیای حافظ ابرو**. جلد ۳، تهران: مکتوب.
۱۱. خیصی، محمد ابراهیم. (۱۳۸۵). **سلجوقیان و غز در کرمان**. به تصحیح باستانی پاریزی، تهران: علم.
۱۲. خیصی، محمد ابراهیم. (۱۳۷۳). **سلجوقیان و غز در کرمان**. مقدمه تصحیح و تحشیه باستانی پاریزی، تهران: کورش.
۱۳. خوفی، احمد بن محمد. (۱۳۴۰). **مجمعل فصیحی**. به تصحیح محمود فرخ، بخش دوم ج ۱، بی جا: باستان.
۱۴. خواندمیر، غیاث‌الدین بن همام‌الدین. (۱۳۸۰). **تاریخ حبیب‌السیر فی اخبار افراد بشر**. مقدمه جلال‌الدین همایی، تهران: خیام.
۱۵. دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). **لغت نامه**، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۱۶. راوندی، محمد بن علی. (۱۳۸۷). **راحه الصدور و آیه السرور (تاریخ آل سلجوق)**. مصحح: محمد اقبال، تهران، امیرکبیر.
۱۷. روستا، جمشید. (۱۳۹۷). «تحلیل وضعیت نهاد اتابکی و جایگاه اتابکان در حکومت سلجوقیان کرمان». نشریه پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، دوره ۱۲، شماره ۲۲، ص ۲۲۹-۲۵۴.
۱۸. روستا، جمشید. (۱۴۰۰). «واکاوی تحولات اقتصادی قلمرو سلجوقیان با تکیه بر مسکوکات ملک قاورد». مجموعه مقالات همایش تاریخ اقتصادی ایران در دوره سلجوقیان، ص ۱۷۱-۱۹۹.
۱۹. شاردن، ژان. (۱۳۷۲). **سفرنامه شاردن**. ترجمه اقبال یغمایی، تهران: توس.
۲۰. شبانکاره‌ای، محمد بن علی. (۱۳۶۳). **مجمع الانساب**. به تصحیح میر هاشم محدث، تهران: امیرکبیر.
۲۱. صرفی، محمدرضا. (۱۳۸۳). **نامه افضل کرمانی**. کرمان: انتشارات دانشگاه شهید باهنر کرمان و انجمن آثار و مفاخر فرهنگی استان کرمان.
۲۲. طوسی، خواجه نظام‌الملک. (۱۳۷۳). **سیاستنامه**. تصحیح عطاءالله تدین، تهران: انتشارات تهران

۲۳. ظهیری سمرقندی، محمد بن علی. (۱۳۸۱). **سندبادنامه**. مقدمه و تصحیح محمدباقر کمال‌الدینی، تهران: میراث مکتوب.
۲۴. عنصرالمعالی، کیکاوس بن اسکندر. (۱۲۸۵). **قابوس نامه**. بی‌جا، بی‌نا.
۲۵. غفاری قزوینی، احمد. (۱۳۴۳). **تاریخ جهان آرا**. تهران حافظ.
۲۶. فردوسی، ابوالقاسم. (۱۹۶۷م). **شاهنامه**. به اهتمام عثمانوف و نوشین، مسکو: انتشارات دانش.
۲۷. کناوت، ولفگانگ. (۱۳۵۵). **آرمان شهریاری ایران باستان از کسنفن تا فردوسی**. ترجمه سیف‌الدین نجم آبادی، تهران، اداره کل نگارش وزارت فرهنگ و هنر.
۲۸. مختاری، عثمان. (۱۳۴۱). **دیوان عثمان مختاری**. به اهتمام جلال‌الدین همایی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۲۹. مستوفی قزوینی، حمدالله. (۱۳۳۹). **تاریخ گزیده**. تهران: امیرکبیر.
۳۰. منشی کرمانی، ناصرالدین. (۱۳۶۲). **سمط‌العلی للحضرة العلیا**. به تصحیح عباس اقبال، چ دوم، تهران: اساطیر.
۳۱. میرخواند، محمدبن خاوندشاه. (۱۳۸۰). **روضه‌الصفاء فی سیرة الانبیا و الملوک و الخلفاء**. به تصحیح و تحشیه جمشید کیان فر، تهران: اساطیر.
۳۲. نظامی عروضی، احمد بن عمر. (۱۳۶۴). **چهار مقاله**. تهران: اشراقی.
۳۳. وزیری، احمدعلی خان. (۱۳۵۲). **تاریخ کرمان**. به تصحیح باستانی پاریزی، تهران: علم.
۳۴. وزیری، احمدعلی خان. (۱۳۹۶). **تاریخ کرمان**. به تصحیح باستانی پاریزی، چاپ هفتم، تهران: علم.
۳۵. وصاف‌الحضرة شیرازی، شهاب‌الدین عبدالله. (۱۳۳۸). **تاریخ و صاف (تجزیه الامصار و تجزیه الاعصار)**. به اهتمام محمد مهدوی اصفهانی. بمبئی: بی‌نا.
۳۶. هدایت، رضا قلی خان. (۱۳۸۱). **مجمع الصفحا**. به کوشش مظاهر مصفا، ج ۱، تهران: امیرکبیر.
۳۷. همایی، جلال‌الدین. (۱۳۶۱). **مختارنامه مقدمه دیوان مختاری**. تهران: علمی فرهنگی.
۳۸. همدانی، رشیدالدین فضل‌اله (۱۳۷۳). **جامع‌التواریخ**. تصحیح محمد روشن، تهران: میراث مکتوب.